

HORECZKI RÉKA

A szegénység kisvárosi dimenziói Magyarországon

DOI: 10.56699/MT.2023.2.2

ABSZTRAKT

A válságok korát éljük, a Covid-19 időszaka számos társadalmi és jóléti kérdést helyezett új megvilágításba. A vidéki területek és az e térségek központjaiként funkcionáló kisvárosok felértékelődtek, több szempontból a nagyvárosi élet alternatívájaként jelentek meg. A megváltozott értelmezési keret újfent ráirányította a figyelmet a kisebb városokra, azokra az egyenlőtlenségekre, amelyek a nagyvárosokkal összevetve általában rejtve maradnak. A megjelenő előnyök mellett a kisvárosi térségek kiszolgáltatottságát is figyelembe kell venni: az egészségügyi szolgáltatások és az alapvető infrastrukturális elemek elérhetőségét vagy hiányát, a kereskedelmi és vendéglátóipari egységek csekélyebb számát és minőségét, a zsúfoltságot. A tanulmány a kisvárosok vonatkozásában vizsgálja a funkcionális értelemben vett szegénység fogalmát, és választ kíván adni a következő kérdésre: milyen dinamika figyelhető meg az elmúlt években a kisvárosi életminőséget tekintve.

KULCSSZAVAK: szegénység, egyenlőtlenség, sérülékenység, kisváros

A jelen időszakban a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, az egyének, társadalmi csoportok és országrészek, régiók sérülékenységének fokozódása folyik. Egy időben zajlik a világban éghajlati, egészségügyi katasztrófa és fegyveres konfliktus. A hatások összeadódása egyre inkább kielezi a különbségeket, növeli az ínséget szenvedők számát. Az ENSZ által meghatározott fenntartható fejlődési célok javarészt ezeket a különbségeket kívánják csökkenteni; tizenhét prioritást tekintenek követendőnek a következő évtizedekben. Ezek között első helyen szerepel a szegénység elleni küzdelem, a szegénység megszüntetésére irányuló törekvések és erőfeszítések támogatása. Meglehetősen ambiciózus célként fogalmazzák meg a szegénység „mindenhol és minden formában” való felszámolásának szándékát. A célok elérését az erőforrásokhoz, az alapvető szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés javításával, további – akár

nemzetközi – együttműködések kialakításával és támogatásával, a szociális védőháló megerősítésével kívánják elérni (UN, 2020). E célok teljesülését az Európai Unió is felkarolta: meglehetősen korán, már 2007-től az Európai Unió Tanácsa is támogatta, és 2010-től deklarálta, hogy a szegénység és a társadalmi kirekesztés megszüntetése politikai prioritás az Európai Unió számára. A lisszaboni szerződés vívmányaként említik, hogy az Unió működése hatékonyabbá vált, a közösségi és tagállami hatáskörök pontos elkülönítése valósult meg (Kecskés 2011). A Szerződés előirányozta az európai kulturális menetrend létrejöttét, ebben a hatékonyság egyik eszközévé vált a kulturális sokféleség és a kultúrák közötti párbeszéd (Európai Bizottság, 2007). Meghatározva, hogy a kulturális szakpolitikáknak a társadalmi befogadást kell elősegíteniük; ösztönzve az együttműködést, a tapasztalatok és jó gyakorlatok megosztását a különböző területek szereplői és szintjei között (Európai Unió Tanácsa, 2010/C 324/03). A szubszidiaritás elvét betartva a kulturális dimenziót is beépítették a szegénység elleni küzdelembe, ami által az nemzeti ügyből közösségivé válhatott. 2018-ban fogadták el az új kulturális menetrendet az EU számára (Európai Bizottság, 2018). A kulturális szektor fejlesztése három stratégiai célkitűzés – a gazdasági, a szociális és a külső vonatkozású dimenzió – mentén szerveződik, a társadalmi kohézió és jólét erősítése érdekében. Kiemelendő, hogy a közösségi források ezáltal lehetőséget teremtenek az egyes országokban a tanulás elősegítésére, a kulturális részvétel és a kreatív ágazatok által igényelt készségek elsajátításának támogatására. A társadalmi jólét ezen alapvető szolgáltatásainak kiszélesítése a funkcionális szegénységet csökkentheti (Spéder, 2002). A társadalmi egyenlőtlenségek kutatói a szegénységvizsgálat során a legtöbb esetben egyénekhez és munkaerőpiaci pozíójukhoz kötik ezt az állapotot. Amennyiben az egyén képességei és betöltött pozíciója nem képvisel megfelelő értéket a társadalom számára, az illető szegénnyé válik (Moore, 1999). Figyelemre méltó és kevésbé vizsgált szempont, ha valaki amiatt tekinthető szegénynek, mivel számára (fizikailag) elérhetetlen az adott (szubjektív vagy objektív) jóléti dimenzió.

Az Európai Unió többi tagállamához hasonlóan Magyarország is részt vett a fenn tartható fejlődési célok keretrendszerének kialakításában. A keretrendszerhez tartozó indikátorok alapján határozzák meg az egyes országokban a háztartások életszínvonalát, a szegénység és a társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek arányát, illetve a szubjektív jóllét egyes tényezőit.

JÓLLÉT ÉS MARGINALIZÁLÓDÁS – A TÉRBELI-TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÁLLANDÓVÁ VÁLÁSA

Magyarországon egyszerre van jelen a jóléti fejlődés és a tartós leszakadás, marginalizálódás, szélsőségesen egyenlőtlen helyzeteket teremtve. Azt tapasztalhatjuk, hogy az idő előrehaladtával egyre kisebb területi egységeken belül (városi szegregátumok) is megfigyelhető ez a kettősség (Koós, 2020). Már nemcsak a szegénység, hanem a szegénység kockázatával sújtott térségek és társadalmi csoportok vizsgálata is aktuálissá vált (Koós–Kovács, 2018; Kovács, 2022). Kijelenthető, hogy a társadalmi csoportok és az

egyének háttérbe szorítása és a térbeli hátrányok növekedése nagymértékben összefüggő jelenség (Nagy et al., 2015). A lemaradás, hátrányos helyzet általában a vidéki térségek és a bennük központként megjelenő kisvárosok sajátossága (Horeczki, 2022). A történelmi determinizmus azt irányozza elő, hogy ez a fennálló helyzet újratermelődik, fenn tartja önmagát bizonyos aspektusokban (Hegedűs, 2018). A szegénység definíciójának funkcionalista megközelítése a társadalmi egyenlőtlenségek felől írja le a szükség eltérő funkcióit (Spéder, 2002). A munka-tőke relációban kerül igazolásra a szegénység mint pozícióhoz kötött állapot és mint társadalmi hierarchiaszint. A pozíciók eltérő jelentősége és a képességek másféle kínálata generálja az egyenlőtlenségek fennmaradását: a társadalom számára kevésbé elfogadott és tolerált beosztások, foglalkozások betöltése nem igényel egyedi készséget vagy képességet. Minél inkább uniformizálja és deklasszifikálja egy társadalom az ilyen jellegű munkaköröket, annál inkább növeli a dichotómiát az egyes társadalmi csoportok között. Így a munka világában megjelenő mutatókkal könnyen leírhatóvá válik a hátrányos helyzet, a szegényebb régió vagy térség sérülékenysége: a munkanélküliség, a segélyek, a gondozásba vett személyek száma, a szociális intézmények száma és jellege stb. A szegénység mérésére az EU2020 stratégiában alkalmazott, „a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek aránya” (AROPE) mérőszámot alkalmazza a Központi Statisztikai Hivatal is. Érdeemes megjegyezni, hogy a legtöbb esetben az anyagi dimenzióval írják le, vagyis számszerűsítik a szegénységet (Domański, 2001; Sági, 2005; Koós–Kovács, 2018). A mérés objektív és szubjektív, valamint abszolút és relatív faktorokra is tagozódhat. Általánosságban ha személyhez kötődik a szegénység definíciója, szubjektív tényezőkkel vizsgálható (például saját besorolás a jövedelem vonatkozásában); a deprivációs viszonyok elemzése objektív módot feltételez (Méreiné Berki – Málóvics, 2020). Az ATD Fourth World (2020) kutatásában a szegénységhez kapcsolódóan öt fő befolyásoló tényező jelenik meg: a földrajzi helyzet, az időzítés és időtartam (mely életkorra vonatkozatható, milyen időszakra), a kulturális hiedelmek (mindazon strukturális tényezők vagy személyes kompetenciák, amelyek hiánya eredményezheti a szegénységet), az identitás (diszkriminációból adódó szegénység) és a környezeti, környezetvédelmi-politikai faktorok (klímaváltozás, elégtelen infrastruktúra, környezetszennyezés okozta szegénység).

A kisvárosok vizsgálata a földrajzi helyzet által megszabott dimenzióban köztes helyen szerepel – a népsűrűség szempontjából lehatárolt területeken egyes országokban vidékiként, míg máshol városi vagy városszéli területként azonosították a kisvárosokat. Magyarország egésze jellemzően rurális térség, kevés a nagyvárosi övezet, így a kisvárosok (*1. ábra*) jelentik a városhálózat leginkább elérhető, igen karakterisztikus szintjét (Trócsányi et al., 2018). Kisvárosként tekintek azon városi jogú településekre, amelyek lakossága húszezer fő alatt van, központi funkciókkal rendelkező települések, illetve a kisvárosi lét mint kulturális állapot megfogalmazódik a településen élőkben. Az alacsony mobilitás (Pirisi et al., 2016), valamint a klasszikusan fellelhető mobilitási irányok (falú–kisváros–nagyváros–főváros) kiemelik e várostípus jelentőségét, központi

hely funkcióját (Horeczki–Egyed, 2021). Az ingázó foglalkoztatottak 33 százaléka kisvárosi lakos, a harmincezer főnél népesebb városok lakosságának 19 százaléka ingázik (ebből 6 százalék a főváros) (KSH, 2017).

1. ábra: Magyarország városhálózata, 2023 (saját szerkesztés)

Az ország lakosságának 23 százaléka (2 255 449 fő) él húszezer főnél nem népesebb kisvárosokban (KSH, 2019). A lakóhely funkció mellett a munkahelyeket tömörítő központi funkció is számottevő: a foglalkoztatási ráta a kisvárosokban átlagosan 55 százalék, és erőteljes ingadozás tapasztalható a földrajzi elhelyezkedés és a lakosságméret alapján. A kisvárosok szolgáltatásokkal és intézményekkel való ellátását megvizsgálva az tapasztalható, hogy körülbelül egyharmaduk tekinthető funkcionális értelemben vett kisvárosnak, a fennmaradó 157 kisvárosra a Magyar Nemzeti Atlaszban „címetes városként” hivatkoznak (Kocsis, 2021) – ezen városok népessége jellemzően tízezer fő alatti, és az 1990 utáni városállás nyilvánítási hullámok során nyerték el városi rangjukat. A tízezer lakos alatti kisvárosok döntő többsége vegyes vagy monofunkciót betöltő település (alvó-, fürdő-, ipar-, kistájtábor stb.). Meghatározó szerepük van a településhálózatban, mivel még így is olyan funkciókat birtokolnak (alapfokú és középfokú iskola, óvoda, bölcsőde, okmányirodai szolgáltatások, kereskedelmi egységek stb.), amelyek kiemelik őket környezetükből.

A tanulmány következő fejezeteiben azokat a tényezőket azonosítom, amelyek hiánya egy adott településen a szegénység elmélyüléséhez, a szociális háló gyengüléséhez vezet. Részletesebben mutatom be a közszolgáltatások és a pályázati aktivitás szerepét, amelyek rövid idő alatt képesek nagyobb változást előidézni a társadalom életében.

A KÖZSZOLGÁLTATÁSOK BIZTOSÍTÁSA A SÉRÜLÉKENYSÉG LEKÜZDÉSE ÉRDEKÉBEN

Amennyiben a sikert egy sokrétű, többféleképpen értelmezhető jelenségként azonosítjuk, amelyhez tartozónak tekintjük az infrastrukturális és ellátottsági tényezőket, az attraktivitást, a közigazgatásban betöltött szerepkört és annak változását, a humán erőforrás mennyiségét és minőségét, a települések gazdasági erejét (Horeczki-Póla, 2022), akkor egy térség sérülékenységét leírhatjuk a siker hiányaként. Így a közszolgáltatások szerepét kiemelkedőnek tekinthetjük a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek alakulásában. A területi közigazgatásban állandó igényként jelentkezik az ideális szervezeti és térbeli méretek megtalálása, a méret- és költséghatékonyság a kormányzás, önkormányzás valamennyi területén (Pálné Kovács, 2022; Velkey, 2019). Kiemelt feladata a kormánynak a lakosság irányában a közszolgáltatásokkal való ellátottság biztosítása. A 2011-es új önkormányzati törvény (Országgyűlés, 2011) a helyi szint szerepével, az ellátandó feladatok változó megítélésével is foglalkozik. A kisvárosok számára fontos változás a régi és az új szabályozás között, hogy a kötelező és a szabadon vállalható feladatok lehatárolásában jelentős eltérés mutatkozik. Az 1990. évi önkormányzati törvény (Országgyűlés, 1990) tételesen nevesíti az ellátandó feladatokat, melyek az új szabályozásban is szerepelnek: „A községi önkormányzat köteles ellátni mindazokat a törvényben meghatározott feladatokat, amelyek a helyi lakosság alapvető létfeltételeit, az ehhez szükséges közszolgáltatások közvetlen igénybevételének lehetőségeit biztosítják” (20. § [1] bekezdés). Az új törvényi keret a kisvárosi önkormányzatok számára tartalmaz többféle felsorolást, így a helyi igények kielégítésének biztosítását szolgáló szolgáltatások ellátását: például a kistermelők, őstermelők értékesítési lehetőségeinek biztosítása, a termelői piac szabályozása. A törvényben a kisvárosok kategória nem szerepel, járasszékhely városok és egyéb városok szerepelnek. Az egyéb városok kategóriája javarészt lefedi a kisvárosi kategóriát, jellemzően a harmincezer lakos alatti kisvárosokat takarja. A centralizáció egyik figyelemre méltó elemeként az alapfokú oktatás kikerült a kötelezően ellátandó feladatok közül; azonban a kisvárosi önkormányzatok többsége az általános iskolák fenntartásához, mindennapi működéséhez szükséges eszközök, személyi állomány biztosítását ellátja. Viszont a rendszer sajátossága, hogy az önkormányzat hivatalosan nem jár(hat) el iskolai problémák során, erre nincs felhatalmazása, sem jogi lehetősége. A járási rendszer bevezetése a kiegészítő finanszírozás hiánya miatt maga után vonta a többcélú kistérségi társulások megszűnését (Pálné Kovács et al., 2012). Az optimális vagy optimalizált területi szintű ellátást 2013 után a kisvárosok meglehetősen eltérően oldották meg. A kistérségi társulások egy része mikroközpontokra bomlott, amelyekben heterogén

kvalitású és kvantitású közszolgáltatási paletta állt rendelkezésre. A 21. § (1) bekezdése értelmében: „A járásszékhely városi, valamint a városi önkormányzat – törvényben meghatározottak szerint – olyan közszolgáltatásokat lát el, melyeket saját területén és vonzáskörzetében, vagy a járás egész területén gazdaságosan, hatékonyan és a szakmai szabályok előírásainak megfelelően képes biztosítani.” A járásszékhely városok ilyen irányú megkülönböztetése a kisebb városok sérülékenységéhez vezetett, állandósultak a funkcióhiányok. Az egyre döntőbb mértékű centralizáció sem kedvezett a tízezernél kevesebb lakosú kisvárosoknak: egyes szolgáltatási ágak esetében sem a humánerőforrás (mennyisége és szakmai színvonala), sem az infrastrukturális feltételek nem megfelelőek az ellátás biztosítására (például gyermekvédelmi feladatok). A közszolgáltatásokra vonatkozóan létezik egy minimális kör, amely minden húszezernél kevesebb lakosú magyarországi kisvárosban (és a legtöbb nagyközségben) megtalálható: egészségügyi és szociális alapellátás, óvoda fenntartása, közművelődési szolgáltatások); ezenkívül a leggyakoribb többlétszolgáltatás az általános iskolák működtetői feladatainak ellátása, bölcsőde és idősek nappali vagy bentlakásos otthonának működtetése, a helyi média valamilyen formájának üzemeltetése (helyi újság, helyi televízió-szolgáltatás, Facebook-oldal, YouTube-csatorna). A tízezer főt meghaladó városok esetében már korszerű Integrált Közösségi Tér vagy Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér áll rendelkezésre, amelyet pályázati forrás segítségével valósítottak meg; az ötezer fősnél kisebb városokban Kultúrház vagy Művelődési Ház biztosítja a szolgáltatást. A közszolgáltatások működtetésére a kisvárosi önkormányzatok nem alakítottak ki olyan belső struktúrát, amely bemutatható lenne e településkör innovatív rendszereként. A legtöbb városban úgy vélik, hogy létezik olyan módszerük, amely biztosítja a városukhoz illeszkedő közszolgáltatások modernizációját, folyamatos megújulását. Egyes helyeken ez a polgármester személyéhez köthető (például Bóly és Nagybajom), néhány esetben újfajta szervezet kialakításával valósítanak meg a helyi értékekre épülő újítást, így a Balaton-parti kisvárosok a turisztikai desztináció menedzsmentjén keresztül. Főként az ötezer lakos alatti magyarországi kisvárosok közszolgáltatás-ellátásában kiemelendő a szociális központ, valamint az óvoda működése. Foglalkoztatási szempontból a kisvárosi önkormányzatok mellett meghatározó szerep jut nekik. A szociális ellátás széles palettáját kínálják a 2015 óta pályázati forrásból megvalósuló Szociális Alapszolgáltatási Központok, amelyek fenntartása intézményi társulás keretében valósul meg, ahogyan – néhány esettől eltekintve – az óvodai ellátás keretét is tagóvodai intézmények társulása biztosítja. Az alapszolgáltatási központok az ellátottak számára minden infrastrukturális eszközt biztosítanak, az épületek akadálymentesítettek, és ideiglenes otthonként is funkcionálnak a családból kiemelt gyermekek számára. A kisvárosok a szociális ellátás területén mindig kiemelten kezelték a gyermekvédelmet, ezért folyamatosan pályáztak és pályáznak is a gyermekek ellátását segítő források előteremtésére. Ennek egyik megvalósult példája a több helyszínen működő Gyermekház program, amely a hátrányos helyzetű gyermekek szocializálódását és a szülőkkel való kapcsolattartást tűzte ki fő céljául. A hátrányos helyzetű gyermekekkel és családjaikkal

terápiák, foglalkozások keretében zajlik az ellátás, melynek részeként „otthon-napközi-bölcsőde” is foglalkozik majd a harmadik évüket be nem töltött gyermekekkel, elősegítve óvodai szocializációjukat és szülei mielőbbi visszatérését a munka világába.

A pályázati forrásokhoz való hozzáférés is érzékelteti egy település sérülékenységi dimenzióját. 2015-ben kezdődött a Modern Városok Program, amely a megyei jogú városok és a megyeszékhelyek számára nyújtott fejlesztési forrásokat. 2018-ban meghirdették a modern falu programját, mert „a falusi életforma védendő, előnyös, és nem lehetséges, hogy Magyarországon mindenki beköltözzön a nagyvárosokba” (Orbán, 2018). 2019-től elindult a Magyar Falu Program, amely az ötezer lakos alatti kisvárosok (93 település) számára is megnyitotta a forrásokat. Magyarországon a 2014–2021-es EU-s fejlesztési ciklusban alapvető problémaként jelentkezett, hogy döntően uniós forrásokra fókuszáltak, s e projektek főként a nagyobb lélekszámú települések fejlesztési igényeit szolgálták ki. A fejlesztési források eléréséből így kiszorultak a kistelepülések. A LEADER-programok igyekeztek ellensúlyozni ezt a rendszert (Finta, 2019). A Magyar Falu Program viszonylag könnyű pályázati feltételei és előre meghatározott jogcímei megkönnyítették a pályázni kívánó települések életét.

1. táblázat: A Magyar Falu Programhoz kapcsolódó néhány támogatási jogcím, 2020

Támogatási jogcímek	Támogatott település (db)	Egy településre jutó átlagos támogatási összeg (Ft)	Támogatott kisváros (db)	Egy kisvárosra jutó átlagos támogatási összeg (Ft)
Óvodai játszóudvar és közterületi játszótér fejlesztése	611	4 327 466	16	4 978 527
Temetői infrastruktúra fejlesztése	424	6 627 556	13	6 183 127
Közösségi tér ki/átalakítás és foglalkoztatás (önkormányzat)	392	14 557 999	9	23 444 444
Tanya- és falugondnoki buszok beszerzése	241	14 270 423	6	14 941 322
Orvosi rendelők fejlesztése	222	21 504 137	5	24 617 969
Óvodaépület felújítása	200	25 689 819	13	29 468 014
Szolgálati lakás felújítása, kialakítása	121	18 072 210	4	11 874 631
Óvodai sportterem, tornaszoba fejlesztése	116	17 026 623	4	21 479 831
Építési telek kialakítása, közművesítés	62	11 165 259	6	9 337 274
Orvosi szolgálati lakás	5	380 849 361	-	-

Adatok forrása: Magyar Falu Program (2020)

A támogatási jogcímek négy nagy kategóriába sorolhatók: gazdaságfejlesztés, településrendezés és kulturális örökség, okostechnológiák alkalmazása és társadalmi kohézió. A szegénység dimenziójának csökkentése érdekében elsősorban a szociális háló erősítése figyelhető meg: az óvodai infrastruktúra fejlesztése, közösségi terek megújítása,

egészségügyi és szociális jellegű épületek kialakítása, felújítása (Finta, 2019). Az önkormányzati pályázati lehetőségeken felül az egyház védőhálójának megerősítése is zajlik, hasonló fejlesztések révén. A kisvárosok számára mindezen pályázati források újabb lehetőséget jelentenek a meglévő vagy éppen hiányzó alapvető közszolgáltatások fejlesztésére, megerősítésére. Az 1. táblázat az elnyert pályázati források átlagos összegét mutatja településenként, kisvárosenként. Az összegek egyöntetűek (egy-két kiugró adat található csupán), a városi rang ebben az esetben nem jelentett differenciáló tényezőt: a temetői infrastruktúra fejlesztése, illetve a tanya- és falubuszok beszerzése pályázati sornál a kisvárosok szinte forintra pontosan akkora összeget igényelhetek, mint az öt-száz lelkes települések. A programban kiemelt szerep jut az összetartozás, együttműködés erősítésének a településeken belül, javul a társadalmi integráció. E programok a kisvárosok relatív szegénységén enyhítenek, segítenek élhetőbbé tenni ezeket a településeket. A szegénység ezen típusán a fizikai túlélésen felüli szociokulturális tényezők hiányát, az ebből fakadó hátrányt értem. Ilyen jellegű hátránnyként értelmezhető a kulturális szolgáltatások és intézmények hiánya (múzeum, levéltár, könyvesbolt, antikvárium, mozi, színház stb.). Az elmúlt három év adatai alapján az tapasztalható, hogy főként a kétezer-ötezer lakosú kisvárosok profitáltak a leginkább a Magyar Falu Program forrásaiból. A kétezer lakos alatti kisvárosok (8 település) kevesebb jogcímre és kevesebb forrást gyűjtöttek ebből a programból, mint népesebb versenytársaik (Horeczki–Egyed, 2021). 2020-ra vonatkozóan a civil társadalom támogatására irányuló pályázatokat is találunk a programban, viszont ez nem tudta ellensúlyozni a források központosított elosztásának egyenlőtlenségeit (Finta, 2020). A kedvezményezett besorolást is figyelembe véve tizenhét kisváros van a leghátrányosabb helyzetű kistérségi besorolásban, de egyik sem részesült támogatásban a meghirdetés első évében. A rendelkezésre álló elemzések (Finta, 2019; Magyar Falu Program, 2020) arról számolnak be, hogy a hátrányos helyzetű térségekből jóval kevesebb pályázat érkezett, mint nagyobb (sikeresebb?) társaiktól, s ezek a pályázatok jóval alacsonyabb színvonalúak és meglehetősen rosszul kidolgozottak voltak. Ezek az eredmények minden bizonnyal ellentmondanak a program mögöttes céljainak. Ennek ellenére a pályázatok népszerűségét mutatja az a tény, hogy a jogosult kisvárosok közel 90 százaléka sikerrel pályázott legalább egy támogatási jogcímre: 2019-ben 80, 2020-ban 87 és 2021-ben 86 kisváros.

A SZEGÉNYSÉG IDŐBELI DIMENZIÓJA

Az időtartamhoz és időzítéshez társuló faktorban elkülönítetten kezelhető az időskori vagy gyermekkori, illetve az aktív kori szegénység, valamint a rövidebb vagy hosszabb időszakot felölelő ilyen jellegű állapot. Az aktív korosztályt tekintve a szegénység egyik legjellemzőbb előidézője lehet a mai modern társadalomban a tartós munkanélküliség és azon jellegzetessége, hogy már nem kötődik társadalmi csoportokhoz – a Covid-19-járvány megmutatta, hogy szinte bármilyen foglalkoztatási ághoz tartozók egyik pillanatról a másikra veszíthetik el megélhetésüket. Magyarországon 2019-ben a munkanélkülisé-

Az aktív korosztályt tekintve a szegénység egyik legjellemzőbb előidézője lehet a mai modern társadalomban a tartós munkanélküliség és azon jellegzetessége, hogy már nem kötődik társadalmi csoportokhoz – a Covid-19-járvány megmutatta, hogy szinte bármilyen foglalkoztatási ághoz tartozók egyik pillanatról a másikra veszíthetik el megélhetésüket.

gi ráta 3,5 százalék volt a 15–64 évesek körében, ez az érték kiegyenlítettnek tekinthető a nemek, és aránytalannak a régiós felosztás alapján (KSH, 2020). A legmagasabb rátát Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon tapasztalhatjuk. A pályakezdő nyilvántartott álláskeresők aránya 7,8 százalék, ami állandó növekedést jelez az elmúlt tíz évben. Az országos átlag alatti rátával 145 kisváros rendelkezik. Jellemzően az ötezer lakos alatti kisvárosokban magasabb az érték, ami az elhelyezkedés, elérhetőség hiányosságait is szemlélteti. Dél-Dunántúl régió négy különböző karakterű kisvárosa pályakezdő álláskeresőinek arányát jeleníti meg a 2. táblázat. Bóly több szempontból is sikeres kisvárosnak tekinthető: 2000-től csökken a munkanélküliségi ráta és az álláskeresők aránya. 2019-

től az arány növekedése a felsőoktatásban bekövetkező változásokkal áll összhangban: több fiatal kapott diplomát nyelvvizsga nélkül, növelve a munkába még nem álló pályakezdők abszolút értékét. Harkány előregedő társadalma azt jelzi, hogy a pályakezdő álláskeresőknek nemcsak az aránya, hanem a száma is jelentősen lecsökkent 2015 óta.

2. táblázat: A nyilvántartott pályakezdő álláskeresők aránya, 2005–2021 (%)

Kisváros-kategória	2005	2010	2015	2019	2021
< 5000 fő	9,61	9,53	11,64	7,53	6,98
5000–10 000 fő	9,42	9,13	11,38	8,21	6,65
10 000–20 000 fő	8,42	8,28	10,02	7,16	5,67
Városi átlag	7,87	7,62	9,05	5,84	5,27

Adatok forrása: TeiR adatbázis (2022)

A szegénység rétegződését a munkanélküliség osztálybesorolása is befolyásolhatja (*underclass*), amely az oktatási szint elvégzéséhez kötődő klasszifikációt jelent. A legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskeresők értéke a magyarországi kisvárosokban (3. táblázat) együtt mozog a településeken található összeszerelő üzemek számával és a sikeres közmunkaprogramok meghirdetésével. Ha a kisvárosban található olyan típusú üzem, gyáregység, amely képes felszívni a képzetlen munkaerőt (így van például Marcali esetében), alacsonyan tartható ez az érték. Azon legkisebb lakosság számú városainkban, amelyek nem hátrányos helyzetű régióban találhatók, ez az arány

átlagosan 10 százalék alatti, azaz az álláskeresők alig tizede képzetlen (például Visegrád: 5,26%; Balatonföldvár: 7,79%). A hátrányos helyzetű régiókban viszont a jellemzően háromezer lakos alatti városok esetében ez az arány 2019-ben meghaladta a 30 százalékot. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kisvárosok 39 százalék feletti értéket jegyeznek, Gönc és Rudabánya értékei meghaladják a 60 százalékot is. Az alacsony iskolai végzettségű nyilvántartott álláskeresők a legnagyobb arányban az ötezer–tízezer fős kisvárosi kategóriában találhatók: az álláskeresők több mint 40 százaléka. Ebben a kategóriában negatív, számottevő mértékű a növekedés az elmúlt húsz évben, míg a városi átlagot tekintve és a másik két kisváros-kategóriában is csökkent ez az arány.

3. táblázat: Legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskeresők aránya, 2005–2021 (%) (saját szerkesztés)

Kisváros-kategóriák	2000	2005	2010	2015	2021
< 5000 fő	39,68	39,43	38,73	38,75	38,03
5000–10 000 fő	41,77	41,94	41,91	43,81	42,13
10 000–20 000 fő	37,14	36,00	35,39	37,10	34,66
Városi átlag	33,23	32,56	31,68	32,74	30,66

Az ifjúkori és időskori szegénység szemléltethető a házi orvosok és gyermekorvosok kritikus számával is. Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon található kisvárosokban az elmúlt öt évben megduplázódott az ellátandók száma a házi orvosi körzetekben. Kiegészítő szempontként megemlítendő, hogy a házi orvosok átlagéletkora is nagyon magas, például Somogy megyében kerekén hatvan év. A gyermekorvosok száma folyamatosan csökken, az alföldi kisvárosok jellemzően rendelkeznek gyermekorvossal, a dunántúliak viszont nem. Ez amiatt kritikus tényező, mivel a Covid-19-járvány alatt és a kormányzati családtámogatási politikának köszönhetően ki- és beköltözők döntő többsége tizenkét év alatti gyermeket nevel.

KONKLÚZIÓ

Az egyenlőtlenségek kezelése fő prioritásként szerepel szerte a világban, mind a nemzeti szervezettek, mind az egyes országok számos célt fogalmaznak meg a mérséklésükre vonatkozóan. A legsúlyosabb problématerület a szegénység, amelynek különböző formái alakultak ki. A szegénység fogalma állandó, mégis új elemekkel bővül; ahogyan a jólét fogalma változik, a szegénység egyfajta ellentettjévé válik. Ehhez kapcsolódóan a megszüntetésére vonatkozó megoldási módozatoknak is sok szempontot alkalmazó, interdiszciplináris és területi szemléletet kell követniük. Az egyenlőtlenségek és a szegénység vizsgálatakor a területi szempontok beemelése járási/kistérségi vagy települési szinten határozza meg a fejlesztendő területeket. A vidéki térségek fejlesztésére vonatkozóan nem elégséges az ágazati szemlélet, mivel komplex problémakörrel van szó, tehát

integrált megközelítést kell követni, amellyel új típusú megoldásokhoz juthatunk. Átmeneti, egyfajta kapcsol szerepet töltenek be – a nagyvárosok és a vidéki kistelepülések között – a kisvárosok, amelyek meglehetősen heterogén képet mutatnak: településképük, gazdasági és társadalmi szerkezetük, települési funkcióik korántsem egységesek. Az el-

A Magyar Falu Program egyik nagy előnye, hogy a megszűnő hazai források helyébe lépett, és éppen a leginkább fejlesztendő települési kört, a funkciószegény kisvárosokat is támogatja.

múlt években alapvető változások történtek az élet szinte valamennyi területén, formálva a város-vidék kapcsolatokat, a településekről kialakított képeket. Előtérbe került a szegénység, a települési sérülékenység, amely a kisvárosok esetében 2019-től kezdődően fokozottan érvényesült.

A tanulmány a kisvárosokat fókuszba helyezve tekintette át a szegénység azon dimenzióját, amely a jóléttel együtt mozoghat: a közszolgáltatások megfelelő minőségű biztosítását, illetve kiszélesítését, a pályázati aktivitást s kiragadva a munka-

erőpiaci helyzet néhány példáját. A pályázati aktivitás vonatkozásában a Magyar Falu Programot mutattam be, amelynek célja a vidéki társadalom életminőségének javítása, a mennyiségi urbanizáció negatív hatásainak mérséklése. A program gazdaságfejlesztési eszközökre támaszkodva hangsúlyt fektet a kulturális örökség védelmére és a településkép javítására, kiemelten kezeli a társadalmi kohéziót, továbbá támogatja a digitális megoldások és technológiák alkalmazását, különös tekintettel a megújuló energiaforrásokra és az e-közigazgatásra. A Magyar Falu Program területi kiterjesztése következtében minden ötezer fő alatti település, vagyis közel száz kisváros számára jelent fejlesztési lehetőséget. A Magyar Falu Program egyik nagy előnye, hogy a megszűnő hazai források helyébe lépett, és éppen a leginkább fejlesztendő települési kört, a funkciószegény kisvárosokat is támogatja. Az önkormányzati, egyházi és civil fejlesztések főként infrastrukturális jellegűek, a helyi közösség megmaradását segítik elő. A támogatások a népességmegtartó képesség javítására szolgálnak, egyelőre látható gazdasági előnyök nélkül.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány témája a 132294. számú „Kormányzati kihívások periferikus térségekben” című projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K-19 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Ábrajegyzék

1. ábra: Magyarország városhálózata, 2023. Saját szerkesztés.
1. táblázat: A Magyar Falu Programhoz kapcsolódó néhány támogatási jogcím, 2020. Az adatok forrása: Magyar Falu Program (2020).
2. táblázat: A nyilvántartott pályakezdő álláskereső aránya, 2005–2021 (%). Az adatok forrása: TeiR adatbázis (2022).
3. táblázat: Legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskereső aránya, 2005–2021 (%). Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- ATD Fourth World (2020): The hidden dimensions of poverty, https://www.atd-fourthworld.org/wp-content/uploads/sites/5/2019/05/Dim_Pauvr_eng_FINAL.pdf (letöltve: 2023. 04. 01.).
- DOMAŃSKI, HENRYK (2001): A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista társadalmakban, *Szociológiai Szemle*, 11. évfolyam, 2001/4., 40–65.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2007): A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Közlemény az európai kulturális programról a globalizálódó világban, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52007DC0242> (letöltve: 2023. 01. 20.).
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2018): A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az új kulturális menetrendről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52018DC0267> (letöltve: 2023. 01. 20.).
- EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA: 2010/C 324/03 – A Tanács következtetései a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelemben a kultúra által játszott szerepéről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2010:324:FULL&from=EN> (letöltve: 2022. 11. 22.).
- FINTA ISTVÁN (2019): A magyar vidékfejlesztés sikereinek, kudarcainak speciális tényezői, in FARKAS JENŐ ZSOLT ET AL. (szerk.): *Alföldi kaleidoszkóp – A magyar vidék a XXI. században. Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére*, Budapest, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 84–98.
- FINTA ISTVÁN (2020): A vidékfejlesztés lépcsői a rendszerváltástól napjainkig, *Tér és Társadalom*, 34. évfolyam, 2020/4., 172–177. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3324>

- HEGEDŰS RITA (2018): Hátrányos helyzetűek a közép- és felsőfokú oktatásban. Hátrányos helyzetű tanulók középiskolai teljesítménye és felsőoktatásba való bejutásuk jellemzői, különös tekintettel a területi különbségekre (egyetemi doktori értekezés), Debreceni Egyetem BTK.
- HORECZKI RÉKA (2022): What future for Hungary after the Covid-19 outbreak?, in PORTUGAL DUARTE, ANTÓNIO – REDZEPAGIC, SRDJAN – SOL MURTA, FÁTIMA TERESA (szerk.): *The European Integration Process. Crisis and Resilience in the Aftermath of the Covid-19 Pandemic*, Coimbra University Press, 249–260.
- HORECZKI RÉKA – EGYED ILDIKÓ (2021): Small town development in peripheral areas, *Deturope – The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 13. évfolyam, 2021/2., 52–65. DOI: <https://doi.org/10.32725/det.2021.013>
- HORECZKI RÉKA – PÓLA PÉTER (2022): Percepciók a sikerességről Baranya megyében, *Comitatus – Önkormányzati Szemle*, 32. évfolyam, 2022/243., 57–70.
- KECSKÉS LÁSZLÓ (2011): *EU-Jog és jogharmonizáció*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- KOCSIS KÁROLY (főszerk.) (2021): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*, Budapest, CSFK Földrajztudományi Intézet.
- KOÓS BÁLINT (2020): Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció az ezredforduló után, *Tér és Társadalom*, 34. évfolyam, 2020/1., 48–68. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3182>
- KOÓS BÁLINT – KOVÁCS KATALIN (2018): A település-állomány jóléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990–2016, *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15/3., 13–30. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2326-1951.1990.tb02261.x>
- KOVÁCS KATALIN (2022): Kontrasztok. Társadalmi és térbeli tagolódás a magyar vidéken, in HORECZKI RÉKA – SZABÓ TAMÁS (szerk.): *A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia*, Pécs, KRTK Regionális Kutatások Intézete, 17–27.
- KSH (2017): STADAT 9.9 tábla, Ingázás, https://www.ksh.hu/stadat_evkozi_9_9 (letöltve: 2020. 01. 12.).
- KSH (2019): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2019. január 1., https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2019.pdf (letöltve: 2021.03.19.).
- KSH (2020): STADAT 2.3.2 tábla, Munkanélküliség, https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_3_2.html (letöltve: 2021. 10. 12.).
- MAGYAR FALU PROGRAM (2020): <https://kormany.hu/miniszterelnokseg/magyar-falu-program-2020> (letöltve: 2023. 04. 05.).
- MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA – MÁLOVICS GYÖRGY (2020): Városi deszegregáció, társadalmilag heterogén lakóközösségek, társadalmi tőke – egy hazai városi szegregátum felszámolásának tapasztalatai, *Tér és Társadalom*, 34. évfolyam, 2020/2., 35–66. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3217>

- MOORE, MICK (1999): Thinking strategically about politics and poverty. IDS Working Paper no. 101, Brighton, Institute of Development Studies, <https://www.ids.ac.uk/download.php?file=files/Wp101.pdf> (letöltve: 2023. 04. 05.).
- NAGY ERIKA – TIMÁR JUDIT – NAGY GÁBOR – VELKEY GÁBOR (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben, *Tér és Társadalom*, 29. évfolyam, 2015/1., 35–52. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2680>
- ORBÁN VIKTOR (2018): Orbán Viktor beszéde a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara gazdasági évnnyitó rendezvényén, <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-magyar-kereskedelmi-es-iparkamara-gazdasagi-evnyito-rendezvenyen-2/> (letöltve: 2020. 08. 10.).
- ORSZÁGGYŰLÉS (1990): 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról, <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000065.TV> (letöltve: 2023. 04. 05.).
- ORSZÁGGYŰLÉS (2011): 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100189.tv> (letöltve: 2023. 04. 05.).
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA (2022): Területfejlesztés és közigazgatás. A területfejlesztési törvény és a közigazgatás változásai 1996–2021, *Comitatus – Önkormányzati Szemle*, 32. évfolyam, 2022/241. Különszám, 3–10.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA – TUKA ÁGNES – SCHMIDT ANDREA – VADÁL ILDIKÓ – KÁKAI LÁSZLÓ (2012): *Regionalizmus és területi kormányzás*, Pécs, PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék.
- PIRISI GÁBOR – KISS BALÁZS – MÁTÉ ÉVA (2016): A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban, *Területi Statisztika*, 56. évfolyam, 2016/4., 415–437. DOI: <https://doi.org/10.15196/TS560404>
- SÁGHI GÁBOR (szerk.) (2005): *A jövedelem mint az anyagi jólét és a szegénység mérőszáma*, Társadalomstatisztikai Füzetek 43., Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- SPÉDER ZSOLT (2002): *A szegénység változó arcai*, Budapest, Századvég Alapítvány.
- TEIR ADATBÁZIS (2022): <https://www.teir.hu/idosor/index.html> (letöltve: 2022. 12. 02.).
- TRÓCSÁNYI ANDRÁS – PIRISI GÁBOR – MÁTÉ ÉVA (2018): An interpretation attempt of Hungarian small towns' shrinking in a post-socialist transformation context, *Chasopys Socialno-Ekonomichnoyi Heohrafiyi / Journal of Human Geography*, 24. évfolyam, 2018/1., 5–20. DOI: <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2018-24-01>
- UN (2020): Global Sustainable Development Report (GSDR), <https://sdgs.un.org/gsdr/gsdr2023> (letöltve: 2022. 12. 02.).
- VELKEY GÁBOR (2019): Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek és újratermelésük az alapfokú oktatás hazai rendszerében, *Tér és Társadalom*, 33. évfolyam, 2019/4., 104–131. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3191>

The dimension of poverty in small towns

ABSTRACT

Nowadays we are living in an age of recessions, and the Covid-19 period has given new meaning to many social and welfare issues. Rural areas and small towns, which were the centres of these areas, have been revalued, in many ways as an alternative to metropolitan life. The changed interpretative framework has refocused attention on small town society, on the inequalities that are usually hidden in comparison with big cities. In addition to the benefits that appear, the vulnerabilities of small town areas must also be taken into account; such as the availability or lack of access to health services and basic infrastructure, the lower number and quality of commercial and catering outlets, and the congestion that appears. The study examines the concept of poverty in a functional sense in small towns and seeks to answer the question: what dynamics have been observed in recent years with regard to the quality of life in small towns.

KEYWORDS: poverty, inequality, vulnerability, small town

HORECZKI RÉKA | A Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének tudományos munkatársa (<https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>).